

**ТЭАРЭТЫЧНЫЯ І ПРАКТЫЧНЫЯ АСНОВЫ
ВЫВУЧЭННЯ АНАМАСТЫКІ Ў СЯРЭДНЯЙ ШКОЛЕ**

В. У. Іванова

*УА «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка»;
Мінск (Рэспубліка Беларусь)
Навук. кір. – Н. П. Лобань, к.ф.н., дацэнт*

**THEORETICAL AND PRACTICAL BASIS OF STUDYING
ONAMOSTICS IN SECONDARY SCHOOL**

V. U. Ivanova

*Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank;
Minsk (Republic of Belarus)
Scientific adviser – N. P. Loban, PhD in Linguistics, Associate professor*

У артыкуле асвятляецца пытанне вывучэння анамастыкі ў школе на ўроках беларускай мовы і літаратуры, акрэсліваюцца некаторыя анамастычныя тэрміны. Звяртаецца ўвага на важнасць і практычную значнасць стварэння Слоўніка анамастычных назваў на матэрыяле праграмных мастацкіх твораў, разглядаецца яго структура і прынцыпы ўкладання слоўнікавага артыкула, прыводзяцца прыклады з мастацкіх твораў.

The article covers the issue of studying onomastics at school in the lessons of the Belarusian language and literature, defines some onomastics terms. Attention is drawn to the importance and practical significance of creating a Dictionary of onomastic names based on the material of programming artistic works, its structure and principles of inserting a dictionary article are considered, and examples from artistic works are given.

Ключавыя словы: анамастыка; антрапонім; тапонім; літаратурная анамастыка; анамастычны слоўнік.

Keywords: onomastics; anthroponym; toponym; literary onomastics; onomastic dictionary.

Анамастычная лексіка – важная частка не толькі лінгвістыкі, а і ўсяго чалавечага жыцця. Яна суправаджае чалавека ўвесь жыццёвы шлях, пачынаючы з таго моманту, калі ён атрымлівае сваё ўласнае імя. Потым ён даведваецца, як клічуць маці, тату, сястру, брата; як называецца вуліца, на якой жыве, горад, краіна; як называецца рачулка каля дома ці любімыя цукеркі; якая назва ў таго дзіўнага шара, што блішчыць у небе. Усе гэтыя назвы з'яўляюцца часткай вялікага раздзела мовазнаўства – анамастыкі.

Вывучэнне анамастычнай лексікі даволі шырока прадстаўлена ў беларускай лінгвістыцы. Вядомы анамастычныя слоўнікі пэўных рэгіёнаў: Магілёўшчыны (В. Рагаўцоў, С. Кечык), Віцебшчыны (І. Мезенка), Гродзеншчыны (В. Ламака), Гомельшчыны (Н. Багамольнікава, А. Станкевіч), Міншчыны (В. Лемцюгова) і

Брэстчыны (А. Усціновіч). Таксама існуюць даследчыя працы па анамастычнай лексіцы твораў асобных пісьменнікаў: Якуба Коласа (Г. Арашонкава), Генрыха Далідовіча (Т. Валынец), Максіма Багдановіча (Ю. Гурская), Янкі Купалы (В. Ляшчынская), Янкі Брыля (Л. Жураўская) і інш. Вывучэнне анамастыкі ў метадычным аспекце яшчэ патрабуе свайго даследавання.

У задачы дадзенага даследавання ўваходзіць: сабраць і прааналізаваць анамастыстычную лексіку беларускіх мастацкіх твораў, якія вывучаюцца ў 9-11 класах сярэдняй школы, даць яе лексікаграфічнае апісанне. Размова ідзе пра такія творы, як “Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях” Я. Баршчэўскага, “Тарас на Парнасе” К. Вераніцына, “Кепска будзе” Ф. Багушэвіча, “Новая зямля” Я. Коласа, “Дзікае паляванне караля Стаха” У. Караткевіча, “Людзі на балоце” І. Мележа, “На ростанях” Я. Коласа, “Хто смяецца апошнім” К. Крапівы, “Пошукі будучыні” К. Чорнага, “Зацюканы апостал” А. Макаёнка, “Знак бяды” В. Быкава і некаторыя інш.

Удакладненне патрабуюць некаторыя асноўныя паняцці, якія паслужаць інструментам пры даследаванні:

Анамастыка (у перакладзе з грэч. мовы *anomastike* – майстэрства даваць імёны) – раздзел мовазнаўства, які вывучае ўласныя імёны, іх узнікненне і развіццё, функцыянаванне ў мове [2, с. 386]. Найбольш вядомыя раздзелы анамастыкі – *антрапаніміка* і *тапаніміка*.

Антрапаніміка (ад грэч. *anthropos* – чалавек і *онута* – імя) – раздзел анамастыкі, які вывучае ўласныя імёны людзей: асабовыя імёны, прозвішчы, імёны па бацьку, псеўданімы і пад. [2, с. 58].

Тапаніміка (ад грэч. *topos* – мясцовасць, месца і *онута* – імя) – раздзел анамастыкі, які вывучае назвы геаграфічных аб’ектаў [2, с. 653].

Уласныя найменні падаюцца ў анамастычных слоўніках: антрапанімічных і тапанімічных.

Антрапанімічны слоўнік змяшчае асабовыя найменні чалавека (прозвішчы, уласныя імёны, імёны па бацьку і інш.) [3, с. 27].

У **тапанімічным слоўніку** падаюцца геаграфічныя назвы гарадоў, водных аб’ектаў (гідронімы), асабовыя імёны ўнутрыгарадскіх аб’ектаў (урбанонімы), назвы сельскіх паселішчаў (камонімы) і г.д. [3, с. 27].

Даследаванне скіравана на працу з антрапонімамі і тапонімамі мастацкіх твораў, таму мэтазгодна выкарыстоўваць такія паняцці, як **літаратурны антрапонім** (‘антрапонім у кантэксце мастацкага твора’) [1, с. 211]. і **літаратурны тапонім** (‘тапонім у кантэксце мастацкага твора’) [1, с. 211], а таксама **літаратурная анамастыка** (‘раздзел анамастыкі, які даследуе онімы ў

кантэксце мастацкага твора’) [1, с. 211]. *Онімам* прынята называць любое ўласнае імя [2, с. 385].

Галоўная задача работы заключаецца ў тым, каб сабраць анамастыку праграмных мастацкіх твораў у слоўнік, да якога як настаўнікі, так і навучэнцы школ, гімназій, коледжаў бесперашкодна змогуць звярнуцца пры вывучэнні беларускай літаратуры на занятках. Слоўнік будзе складацца з дзвюх асноўных частак: першая ўключае тапонімы, другая – антрапонімы. У слоўніку будуць распрацаваны прынцыпы падачы лексічнага матэрыялу і сам слоўнікавы артыкул.

Чытанне і вывучэнне літаратуры пры выкарыстанні такога слоўніка дасць магчымасць раскрыць новыя грані мастацкага тэксту, звярнуць увагу на тыя моманты, што здаваліся нязначнымі або проста незразумелымі, якія патрабуюць вытлумачэння, раскрыцця семантыкі. Нярэдка тапонімы і антрапонімы з’яўляюцца тым інструментам аўтара, які дапамагае падкрэсліць задумку, ідэю мастацкага твора. З анамастыкай у літаратуры звязаны лёсы герояў, іх побыт, працоўная дзейнасць; уласныя назвы часта з’яўляюцца гістарычным фонам апісаных аўтарам падзей.

Пакажам структуру слоўнікавага артыкула на прыкладзе тапоніма з рамана Івана Мележа “Людзі на балоце”:

КУРАЊІ. *Вёска.* Рэчыцкі раён, Гомельская вобласць, Беларусь. З 1936 года – Рассвет. *Жылі ўжо Курані ў гэту чэрвеньскую рань.* І. Мележ. Людзі на балоце.

Як вядома, адна з праблем, якая ўзнімаецца ў рамане Івана Мележа – праблема калектывізацыі. І той прасты факт – змена назвы вёскі на “калектыўны” лад у час ліквідацыі аднаасобных гаспадарак – набліжае ўспрыманне напісанага на паперы да рэальнага жыцця.

Разгледзім тапонім, які з’яўляецца для творчасці Якуба Коласа, напэўна, самым часта ўжывальным:

НЁМАН. *Рака.* Працякае па тэрыторыі Беларусі (Гродзенскай і Мінскай абласцей), Літвы, Расіі. Даўжыня 937 км, у межах Беларусі 459 км.

Зялёны луг, як скінуць вокам, / Абрусам пышным і шырокім / Абапал Нёмна расцілаўся – / За хатай зараз пачынаўся. Я. Колас. Новая зямля.

Звернемся да паэмы Францішка Багушэвіча “Кепска будзе”, дзе таксама выкарыстаны тапонімы:

АБОРКІ. *Вёска.* Маладзечанскі раён, Мінская вобласць, Беларусь. Знаходзіцца на рацэ Заходняя Бярэзіна. Славіцца старажытным драўляным касцёлам рэшткі якога захаваліся дагэтуль. *У Аборках мост сарвала, / А я ж быў – чуць жывы, слабы.* Ф. Багушэвіч. Кепска будзе.

Звесткі пра тое, на якой рацэ знаходзіцца ўзгаданая ў творы вёска, тлумачаць, чаму ў наступных радках паэмы аўтар выкарыстоўвае менавіта гэты гідронім: *Рада – у раду, на тым стала, / Што ахрысцяць з вады бабы. // З Бяразіны жменнай вады / Кума сама зачарпнула, / Паматала сюды-туды.*

Прывядзем прыклад антрапоніма з паэмы Канстанціна Вераніцына “Тарас на Парнасе”:

ГЕБА. Грэчаская багіня маладосці, дачка Зеўса і Геры, жонка Геракла. *Тады праворна дзеўка Геба / Гарэлкі ў чаркі наліла.* К. Вераніцын. Тарас на Парнасе.

І адразу пры чытанні паэмы становіцца зразумела, чаму Зеўс так пагаспадарску, як сапраўдны бацька, кажа Гебе з печы: “Есці ўжо пара”. Становіцца зразумела і тое, чаму Геба – “праворная дзеўка”, бо яна, як і належыць багіні маладосці, поўная энергіі і сіл.

На самай першай старонцы аповесці Уладзіміра Караткевіча “Дзікае паляванне караля Стаха” чытач трапляе на цытату і яе аўтара, чыё прозвішча вядома не ўсім:

ШЭЛІ, Персі Біш. 1792 – 1822 гг. Англійскі пісьменнік, паэт і эсэіст. Адзін з класікаў брытанскага рамантызму. *Памятайце, казаў Шэлі: // Цемра здушыла / Цеплыню скрыпічных таноў. // Калі двое навек разлучыліся, / То не трэба няшчоты і слоў.* У. Караткевіч. Дзікае паляванне караля Стаха.

Звернемся да трагікамедыі Андрэя Макаёнка “Зацюканы апостал”. У творы бачым наступны антрапонім:

МАКЕДОНСКИ, Аляксандр. 356 г. да н.э. – 323 г. да н.э. Цар Македоніі з дынастыі Аргеадаў. Выбітны палкаводзец, які за кароткі тэрмін заваяваў вялікую частку Азіі. Увайшоў у гісторыю як заваёўнік, які не прайграў ніводнай бітвы. *Аляксандр Македонскі расце!* А. Макаёнак. Зацюканы апостал.

Слоўнікавы артыкул раскрывае значэнне крылатага выразу, што выкарыстоўвае Андрэй Макаёнак у сваім творы: раскрываецца сэнс рэплікі, якую можна зразумець толькі маючы адпаведныя фонавыя веды.

Такім чынам, Слоўнік анамастычных назваў можа выконваць яшчэ адну важную функцыю – быць своеасаблівым кампасам: даваць чытачу ўяўленне пра геаграфічнае знаходжанне аб’ектаў твора, што паляпшае вобразную арыентацыю ў прасторы пры чытанні. Да таго ж у Слоўніку плануецца падаць візуальныя выявы да кожнага слоўнікавага артыкула, што зробіць яго, слоўнік, яшчэ больш зручным і запатрабаваным у выкарыстанні.

Каб чытанне літаратуры не было марным, вельмі важна ўлічваць кантэкст мастацкага твора. Нярэдка значная частка фона падзей, што адбываюцца ў творы, захоўваецца менавіта ва ўласных назвах, якія выкарыстоўвае аўтар. Задума стварыць Слоўнік анамастычных назваў на матэрыяле мастацкіх твораў, што

вывучаюцца ў школе, скіравана на тое, каб выхоўваць дасведчанага чытача – чытача, які яшчэ са школы імкнецца зразумець мастацкі тэкст з усіх бакоў.

Бібліяграфічны спіс

1. Аліферчык, Т. М. Да пытання аб упарадкаванні беларускай анамастычнай тэрміналогіі / Т. М. Аліферчык // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманітар. навук. – 2023. – Т. 68, № 3. – С. 210–218.

2. Старічэнок, В. Д. Большой лингвистический словарь / В. Д. Старічэнок. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 811 с.

3. Энцыклапедыя для школьнікаў і студэнтаў. У 12 т. Т. 7. Беларуская мова / рэдкал.: У. У. Андрыевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2017. – 496 с.: іл.